

ОД КУЛТУРНОТО МИНАТО

Вера БИТРАКОВА — ГРОЗДАНОВА

ТОПОГРАФИЈАТА И УРБАНИОТ РАЗВОЈ НА ЛИХНИДОС

И покрај долгогодишните и релативно бројни ископувања вршени во Охрид, сè уште не се појавиле обрисите на најстарата населба и нејзините тврдински сидини. Меѓутоа, сè што е досега откриено, како јавната архитектура или некрополите и пишаните извори, ме упатија кон претпоставување на развојните урбани фази на градот и нивното презентирање.

За последниве петнаесеттина годни се пополнија одредени празнини во предримската историја на градот со нови откривања токму во просторот на утврдениот средновековен Охрид. Тие наоди ставени во контекстот со веќе откриената монументална архитектура како и подвижниот материјал познат со поранешните ископувања или видливи на теренот, пружаат елементи за реконструкцијата на урбаниот развој на античкиот Лихнидос.¹

За да се согледа можноста за идентификација на најстариот населен простор, сметам дека треба да се посочат пунктотите на наодите кои се однесуваат широко на античкиот период. Стариот дел на денешен Охрид нарекуван Варош се простира во рамките на видливото утврдување, како се мисли од средновековиот и турскиот период со големина од 38 хектари. На овој ридест терен се издвојуваат два брега. Меѓу нив, не многу длабоко седло кое денес ја чини улицата Илинденска, го издвојува Варош на два дела. Доминантната точка на западниот дел кој е поголем (25 ха) се нарекува Уч Кале — Високо Кале, во чии рамки се наоѓа и затворениот комплекс нарекуван Горни Сарај (популарно познат под името Самуилова тврдина). Наспроти овој дел се наоѓа другиот брег со доминантно плато

¹ Работејќи на Монографијата за Охрид, насловот за материјална култура, не се осмелував да пишувам за јуие сложени прашања на урбанизацијата, зошто ми се чинеше дека немам доволно материјални докази за дефинирање на најраните фази во топографијата на овој значаен антички град и покрај тоа што постоеја бројни наоди кои зборуваа за сложената урбана структура во римскиот, односно касноримскиот период; В. Битракова-Грозданова, Споменици од предисториски и антички период, Охрид и охридско низ историјата I, Скопје 1985, 127—172

нарекувано Дебој. Најимпресивните наоди кои припаѓаат на најстариот период на населбата се откриени на платото кај Дебој, некропола од хеленистичкиот и римскиот период. До-сега се испитани околу 300 гроба, а постои можност на нови откривања на неистражениот простор од платото спрема исток.²

На западниот брег се издвојуваат неколку тераси. Највисоката ја чини онаа во рамките на Горни Сарај, кон која се приклучува и терасата што благо се спушта спрема исток и го заокружува просторот на Високо Кале (Пл. I). На северната страна се издигаат високи тврдински сидини (шир. 2,50 м.) кои ја пратат терасата (сл. 1). Во 1962 година В. Лахтов, правејќи обид да ги констатира најстарите фази на градот, вршеше сондажни ископувања од надворешната страна на Високо Кале. Во тие зафати откри хеленистичка керамика и две теракоти од III и II век на длабочина од 2 м.³ За жал, и покрај конзерваторските зафати кои се изведувани на Горни Сарај не се продолжи со археолошките ископувања на тој простор. На терасата на Високо Кале во 1987 година се откри една градба, можеби сакрална, со мозаични површини чии истражувања ќе следат.⁴

Другата тераса, на западниот брег, се развива спрема исток, запад и длабоко кон југ, во исто време спуштајќи се пониско. Од источната страна терасата ја следи улицата „Кузман Капидан“, која поаѓа од Горна Porta и води кон просторот на местото Имарет или нарекуван Кукуљ (Врв). Во тој простор се откриени римски градби од профан карактер, а над нив подоцна е подигната ранохристијанската поликонхална црква, додека во непосредна близина под Климентовата црква се простирала една тробродна базилика со мозаични подови.⁵

На источната страна од оваа тераса се формира нова, повисока оивичена со ул. „Браќа Миладинови“ и „Кочо Рацин“ која ја следи на југ, упатувајќи се кон месноста Канео. Во меѓупросторот од улиците „К. Капидан“ и „Б. Миладиновци“ откриена е една гробница од македонски тип со дромос и правоаголна комора, каде сè уште се видливи две лежишта за покојниците. Гробницата е веројатно опљачкана уште во антиката. Опусот на градење со правилно исклесани квадери кои го чинат влезот односно дромосот со скалите што се спуштаат во комората, секако укажуваат на градба која припаѓа на хеленското градителство (потсетува на градбите од Верија, Амфиполис, Прилепско).⁶ Источно од гробницата, во стрмната падина

² Ископувањата ги изведуваше В. Маленко во 1976—1980 г. Богатите материјали беа презентирани на изложбата во Скопје 1980 и каталогски обработени во Каталогот „Од археолошкото богатство на СРМ“, Скопје 1980

³ В. Битракова-Грозданова, Спомениците од хеленистички период во СРМ, Скопје 1977, 135

⁴ Ископувања водени од В. Маленко, Паско Кузман, Нада Почучељ.

⁵ В. Битракова-Грозданова, Ранохристијански споменици во охридскиот регион, Охрид 1975.

⁶ В. Битракова-Грозданова, Охрид и охридско (1975), 136.

која се спушта спрема ул. „Илинденска“, подоцна ќе биде изграден театарот.⁷

Кон случајните наоди на западниот брег треба да се посочи и римската градба откриена во 1964 година со комунални зафати на ул. „К. Рацин“ пред куќата на Матови, каде беа видливи траги од хипокауст.⁸ Исто така, при дното на ул. „Илинденска“ (до куќата на Маневи) откриена е градба со мозаични подови, веројатно од касноримски период; со натамошното расчистување на истиот простор откриена е и мегарска керамика.⁹

Што се однесува до наодите на источниот брег доминантно претставува некрополата од Дебој од хеленистичкиот и римски период, а над неа е откриена ранохристијанска базилика со мозаични подови.¹⁰ Некрополата се шири кон исток и север, дури и надвор од сега видливите ѕидини, источно од нив каде се откривани гробни конструкции со керамички плочи од типот со двосливен кров; тие се со скелетни укопи и досега без пропратни наоди. Нивното интензивно лоцирање е забележано на потезот од над училиштето до Саат-кулата¹¹

Другата тераса на источниот брег се спушта косо спрема југ, ја оградува ул. „Климентска“, на чиј почеток спрема Горна Porta е откриена касноримска градба со мозаични подови, се чини, од профан карактер.¹² Третата тераса на источниот брег се спушта кон југ и запад и ја оградува ул. „Х. Узунџов“. Во близина на денешната управна зграда на Музејот во 1965 година вршев сондажни ископувања поведена од претходните случајни наоди. Откриени се грбови од III и II век (со наоди: балсамари со две вертикални дршки, лагинос, лучна фибула на федер, златни обетки со негроидни глави, теракоти). Со точноста може да се констатира дека на тој простор се наоѓала една мала хеленистичка некропола.¹³ Во рамките на третата тераса е откриена и базилика на „Илинденска“, која е делумно истражувана. Исто така, на аголот меѓу улиците „Х. Узунџов“ и „Илинденска“ се откриени мозаични подови на објект кој е разрушен со градење на рецентна архитектура.¹⁴

Во објаснувањето на урбаниот развој на градот се чини дека треба да се посочат и наодите откриени надвор од утврде-

⁷ V. Lahtov, Ohrid-antičko pozorište, Arheološki pregled 4, Beograd 1962, 198—202; B. Битракова-Грозданова, Еден наод од античкиот театар во Охрид, Зборник на Археолошки музеј Скопје VI—VII, Скопје 1975, 66—68; B. Маленко, Нови антички наоди во Охрид и охридско, ЖА XXVIII, 1978, 343—348.

⁸ Авторот беше присутен на откривањето

⁹ Градбата и мозаиците беа видливи *in situ*, а мегарската керамика ја констатира B. Маленко

¹⁰ Систематски ископувања водеше B. Маленко.

¹¹ Податоци од геометарот од Д. Горичан

¹² B. Маленко, ЖА XXVIII (1978), 340.

¹³ B. Битракова—Грозданова, Споменици од хеленистичкиот период, 44

¹⁴ Ископувања B. Лахтов и B. Маленко, необјавено

ниот Охрид. Северно од утврденото Високо Кале кај месноста Баир, е откриен хеленистички гроб датиран со монета на Антигон Гонатас, чии бронзи се инаку многу често присутни во ископувањата во градот и околината.¹⁵ На истата страна се откриени повеќе римски засведени, единечни или двојни гробници градени од тула. Источно од утврдениот град, во подножјето на источниот брег, покопувањето е изведено во хелинистичкиот и римскиот период на потезот од Чинарот до Стоковната кука „Билјана“. Тука е откриена и фурна со кружна форма за печење на керамички производи.¹⁶

Во историографијата се среќаваат различни мислења за убицирањето на Лихнидос, градот на Дасаретите. Едни го сместувале на градиштето кај Св. Еразмо, други на јужната страна на Охридското Езеро, во последно време се појави нов предлог со откривањето на базиликата кај с. Лин, полуостров на западната обала на езерото.¹⁷ Топонимот Лин и поликонхалната црква со мозаиците го навеле авторот да ја изнесе својата претпоставка. Очигледно дека авторот не го познава регионот, занемарувајќи го при тоа и присуството на монументалните градби во Охрид како античкиот театар, ранохристијанска поликонхална црква од Имарет со раскошни мозаици, чија копија е секако онаа од Лин. Но, најголем број на учени сметаат дека најприфатливо е идентификувањето на Лихнидос со денешен Охрид. Не навлегувајќи во објаснувања и пружање на уште многу други потврди за сместувањето на Охрид над стариот Лихнидос, ќе ја посочам студијата на Ф. Папазоглу „Историски прилики“ во Монографијата за Охрид која ја презентира и целата литература околу овој проблем.¹⁸

За разлика од античките градови кои успеале да ја надживеат пропаста на стариот свет и под исто име се одржале до денес, Лихнидос само го променил името. На истата почва по трајно пустошење, рушење и обновување, се наталожувале културните слоеви кои денес во Охрид ги следиме и преку вертикалната и хоризонталната стратиграфија.

Без сомневање дека определбата за убикацијата на Лихнидос кај Охрид и тоа на просторот од денешен и средновековен Варош е конечна. Чинам дека Ј. Хан најсугестивно се искажал за изборот на местото за сместувањето на градот: „Ридот на кој се наоѓа охридската тврдина спаѓа во положаи кои самата

¹⁵ Ископувања В. Маленко, Идентификација на монетата Д. Размоска — Баче.

¹⁶ Ископувања кај Чинарот се водени од В. Лахтов; дел од материјалот објавен од V. Bitrakova, *Helanistički nakit iz Crvejnace, Arh. radovi i rasprave*, Zagreb 1967, 383 Останати ископувања В. Маленко, Ж. А. XXVIII (1978), 342.

¹⁷ G. Fiaccadori, *Note storiche ai mosaici di Lin (Albania)*, III Colloquia internazionale sul mosaico antico, Ravenna 1983, 185—196.

¹⁸ Ф. Папазоглу, *Историски прилики, Охрид и охридско низ историјата I*, Скопје 1983, 64—78

природа ги предодредила на населување, така што новодојдените во овие краеве не можеле ни во еден момент да се двоят кога требало да изберат место каде ќе се населат. Тоа е природно утврдена положба на брегот на езерото богато со риба и со вода за пиење...¹⁹

Она што повеќе од еден век ги доведуваше научниците во дилема, дали Лихнидос се наоѓал кај денешен Охрид, би рекла беве во најголема мерка отсуството на тврдинските ѕидини кои по својот опус би одговарале на предримското градежништво, а би укажувале на постоење на еден опидум или полис. Охрид поседува тврдина, но секако дека според начинот на градењето припаѓа најрано на касната антика и на средниот век. Меѓутоа, сè што се случувало во развојните фази на најстариот период на градот топографски се врзува за просторот во рамките на двата брега кои ја чинат маалата Варош, внатре во денес видливите ѕидини. За жал, денес не се откриени остатоци од ѕидини кои би го потврдувале растерот на опидумот од предримскиот период. Откривањето на некрополата кај Дебој, кој го чини највисокиот простор на пониското ридче на Варош, посебно богатите прилози очигледно укажуваат на постоење на моќна и пространа населба од крајот на IV век п.н.е., додека користењето на тој простор за некропола служи до христијанизацијата, кога на истиот терен е подигната ранохристијанска тробродна базилика.²⁰

Овие археолошки податоци повлекуваат на размислување околу дефинирањето на развојните фази на формирањето на населбата, нејзината потреба од утврдување, урбанизација во тој простор, како и проширување и доградување на тврдинските ѕидини, што неминовно се наметнувало со растењето на градот.

Ако започнеме со најстарите извори кои што го споменуваат лихнидскиот регион, а тоа се однесува на времето на Филип II, тогаш не се именуваат населбите туку само Лихнидското Езеро.²¹ Досега нема археолошки патоказ за постоење на населба во средината на IV век п.н.е. кај денешен Охрид. Се чини дека има релативно бројни ископувања со исто така констатирање на длабоки културни слоеви, но е очигледно отсуството на материјални траги како на пример, сликаната керамика чии пак продори се потврдени во регионот со нејзино откривање во некрополите кај Требениште, Делогожда или во населбата кај св. Еразмо.²²

¹⁹ J. G. Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin in Wardar, Wien 1867, 117.

²⁰ B. Маленко, Од археолошкото богатство на СРМ, Скопје 1980, 368—405.

²¹ Diod. XVI, 8.

²² Н. Вулиќ, Нови гробови код Требеништа, Споменик LXXXVI, Београд 1933, 23—29; В. Битракова-Грозданова, Некропола кај Делогожда—Струга 1979, МАА 6, Скопје 1983, 66; В. Маленко, и П. Кузман, Хермелеја, Лихнид 6, Охрид 1988, 95.

Формирањето на населбата кај Охрид, онаа што подоцна ќе се среќава во пишаните извори и ќе израсне во значаен утврден град и станица на Егнатиевиот пат, треба да се бара најрано во крајот на IV век п.н.е., на што нè упатуваат најстарите наоди од некрополата кај Дебој. Тогаш би се развивала предурбаната фаза на Лихнидос, чие најлогично сместување би требало да се согледа на највисокото плато на Варош, односно она што денес се нарекува Горни Сарај и терасата на Високо Кале (Уч—Кале) (сл. 1). Правени се обиди да се утврди најстарата

сл. 1 Горни Сарај и Високо Кале поглед од исток.

фаза на населбата со изведување на сондажни ископувања покрај северните сидини на Горни Сарај. Тогаш е откриена хеленистичка керамика и две теракоти од III и II век.²³ Долговековното живеење, градење, рушење и одново градење довело до уништување на многу траги на живеењето и утврдувањето на населбата. Но, можноста за нови потврди на претпоставките постојат. Предурбаната фаза ја претпоставуваме и како задолжително постоење, при тоа познавајќи ги развојните процеси на старите населби.²⁴

²³ Постар е само наодот од Лабино, бронзеното садче од VII век п.н.е. V V Lahtov, Problem trebeniške kulture, Ohrid 1965, 113.

²⁴ D. Rendić-Miočević, Quelques aspects de la continuité des agglomérations fortifiées illyriennes préantiques à l'époque romaine, Utvrđena ilirska naselja, Mostar 1974, Sarajevo 1975, 47—49; M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb 1976; 48—54, 75.

За дефинирањето на протуурбаната фаза веќе би имале посигурни материјални докази. Богатите наоди од гробовите кај Дебој на соседниот брег, зборуваат за силна економска база (златен увезен накит дополнет со скап камен, наоди од египетско стакло, метално оружје, луксузна керамика и др.). Во протуурбаната фаза треба да се очекува проширување на населбата со веројатно нејзино простирање на терасите кои следат околу највисокото плато на западниот брег кои се спуштаат кон исток и југ, спрема страната на езерото (сл. 2). Во овој период платото на Дебој е секако надвор од утврдениот опидум. Мислам дека предурбаната фаза морала брзо да се надмине, но затоа протуурбаната траела подолго. Сметам дека таа се развивала во текот на III и II век кога во гратчето — полисма, постепено цветаат занаетите: златарството кое го претпоставуваме со изведбата на накитот што го емитира зооморфниот и антропоморфниот тип, најчесто на обетки работени во злато, сребро и бронза, потоа керамичарството според откриените калупи за изведба на теракоти и веројатно ковачкиот занает.²⁵ За развиената трговија потврди среќаваме во луксузно увезени предмети за мирисни уља, накитот, керамиката и интензивната парична размена потврдена со бројни монети на македонските владари (Александар III, Александар IV, Антигон Гонатас особено Касандар, Филип V, Персеј), монетите од македонските градови од градовите на илирската обала Дирахион и Аполонија, поретко од илирските како Скодра, или тесалските (Лариса).²⁶ Тогаш Лихнидос ковал сопствена автономна бронзена монета тип македонски штит/лаѓа, како што ковале градовите Пела, Тесалоника и Амфиполис во Македонија.²⁷

Името на градот Лихнидос за првпат се споменува околу 209 година кога Филип V се наоѓал во Тесалија и некој Еропос го зазел градот, подмитувајќи го командантот на посадата и на утврдувањето. И покрај тоа што не се кажува дали Лихнидос е градче или град (опидум, полисма, полис), овој извор со сигурност укажува дека во крајот на III век населбата била утврдена.²⁸

Се поставува прашање зошто оваа населба порано не се споменува, ниту кога Филип II ги освоил илирските области до Лихнидското Езеро, ниту кога Филип V ги освоил градовите во лихнидската област (Енхеланаи, Керакс, Сатион и Боиои),²⁹ кога

²⁵ В. Битракова-Грозданова, Споменици од хеленистичкиот период, 73, 80, 139, В. Маленко, Дебој бр. 368—405.

²⁶ В. Битракова-Грозданова, Монетите од античкиот период во збирката на Народниот музеј — Охрид, Лихнид 5, Охрид 1973, 73, 76.

²⁷ K. Regling, Zur griechischen Münzen V, ZN XXXV (1925, 255; В. Битракова-Грозданова, За кованицата на Лихнид, ЖА XXIII, 1973, 297.

²⁸ Liv. XXVII, 32, 9; Aeropum quendam corrupto arcis praesidique praefecto Lychnidum cepisse, tenere et Dassaretiorum quosdam vicos.

²⁹ Polub V, 108, 1—2; Ф. Папазоглу, Охрид, 90—91.

е јасно дека во 30-тите години на III век таа егзистира. Меѓутоа, во средината на IV век се чини дека населбата во Охрид ако и постоела, можела да има само рурална физиономија, а за еден век подоцна настанале и големи промени. Освојувањата на Филип V подразбираат некои градови во лихнидската област, која инаку е можно во текот на III век да останала под управа на македонска власт (од Александар III преку диадосите, поготово во времето на Антигон Гонатас). Освен претпоставки не постојат пишани извори кои би укажале со сигурност под чија власт се наоѓала оваа област.³⁰ Интензивното присуство на грчките производи и монети на македонските владари откриени во целиот регион се показател кој треба да се има предвид.

И покрај тоа што археолошките траги за развојот кај раната урбанизација се скромни за егзистирање на протоурбаната фаза не се без значење и некои аспекти кои ги нудат изворите. Лихнид во III век е секако утврдена населба, судејќи според податокот дека Еропос го подмнитил командантот на утврдувањето. За III македонска војна Лихнидос постанува римска база за продирање кон илирските и македонски простори. Ливиј раскажува како конзулот Аул. Хостилиус го испратил А. Клаудиус со 4.000 војници кон Илирија, а овој по пат собирајќи уште, се улогорил кај Лихнидос дасаретски од каде ќе биде напаѓана Ускана.³¹ По неуспесите во освојувањето на пенестинскиот центар Клаудиус пак се враќа во Лихнидос. Набргу по овие настани постанува и седиште на римскиот претор во провинцијата Илирик, кога се уште не била организирана цивилната власт. Овие податоци укажуваат на постоење на добро утврдена населба и повеќе од тоа. Лихнидос претставува центар, опидум на лихнидската и пошироко на дасаретската област, што значи управен, воено-политички и економски центар, чија градска управна физиономија—астиномија морала да биде присутна и пред II век.³²

Формирањето на Лихнидос треба да се согледа постепено, почнувајќи од една автохтона населба од градински тип, која како предурбана фаза ќе претставува база за прераснување во протоурбана фаза.³³ Изборот на местото се совпаѓа со веќе дефинираните услови за лоцирање на населбите-градови во античкиот свет: сместување на блага висина покрај вода, но на суво место со избегнување на мочуришта, избегнување на северна и западна страна на ридовите. Како и многу градови на јадранска-

³⁰ Ф. Папазоглу смета дека по III век п.н.е. Лихнидос е под управа на илирските владари, Охрид, 78—90

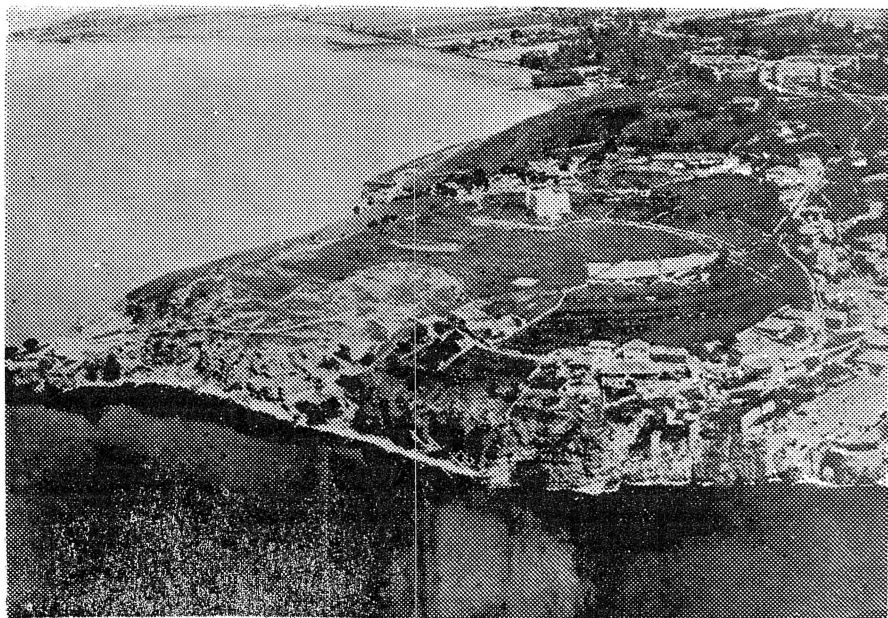
³¹ Liv. XLIII, 9—10, 18—21. Кон овој податок може да се приклучи и извештајот од Liv. XXXI, 27, дека Cnidus (можно Lychnidus) бил опидум во II Македонска војна (200—197 год.) Ф. Папазоглу, Охрид, 92.

³² Дефинирана по Аристотел M. Suić op. cit. 85.

³³ D. Rendić — Miočević, op. cit. 49; M. Suić, op. cit. 75.

та обала Лихнидос се шири и спушта спрема брегот на езерото, користејќи ги терасите кои се спуштаат спрема југ и исток.

Постоенето на предримскиот град — градче е очигледно. Сместувањето на предурбаната населба треба да се очекува само на западниот брег од Варош, во терасите на Горни Сарај и Високо Кале. Веќе во протоурбаната фаза населбата се шири кон југ и исток, односно терасите кои се заокружени со ул. „К. Капидан“ до областа на Имарет. До средината на овој век просторот на Имарет е интензивно населуван како една од најпогодните местоположби за живеење на западниот рид (сл. 2). Граничен простор кон исток во оваа фаза претставува хелинистичката гробница на ул. „Браќа Миладинови“, под која по-

сл. 2 Поглед на Имарет и Горни Сарај од југ.

доцна ќе биде изграден театарот (Пл. 2). Со неговото подигнување веќе се влегува во урбаната фаза на градот. Мислам дека голем дел од утврдувањето на хелинистичкиот период се поклопува со сидините кои се обновувани во касната антика на потезот северно од Високото Кале и Горни Сарај и на југозападната страна. Верувам дека нови ископувања во Варош и покрај тврдинските сидини ќе ја пополнат сликата на присуството и распоредот на јавните градби кои се приклучувале кон театарот, ја чинеле урбаната структура на градот не само како ар-

³⁴⁷ Ф. Папазоглу, Охрид, 103—104.

хитектонски споменици, туку и како присуство на институции кои го организирале функционирањето на градот.

Се чини дека градот цвела во каснохеленистичкиот — каснорепубликанскиот — и раноцарскиот период, кое време може да се нарече *raha Romanorum* за оваа област. Во тоа време е граден театарот а веројатно и други јавни градби (агора, гимназион) околу него. Голем број на епиграфски споменици на грчки јазик ја потврдуваат силната хеленска традиција и ведно упатуваат на присуство на градски живот во права смисла на зборот (градска управа, администрација, образование, културен живот).³⁴

Во урбаната фаза Лихнидос бил седиште на дасаретската заедница и организиран како автономна градска општина — полис, што јасно потврдуваат натписите кои ги споменуваат архонтите и Советот (*boulé*).^{34a} Според натписите кои ги споменуваат или укажуваат на функционирањето на одредени институции го претпоставуваме постоењето на јавните градби во нивна служба: булеутерион, цивилна базилика, гимназион, храмови.³⁵ Кон нив се приклучува и театарот кој во првата фаза е наменет за изведување на драмски претстави, а подоцна веројатно со познатите градежни активности во Царството во II век, е адаптиран за приредување на амфитеатрални игри. Покрај почесните натписи се среќаваат и оние кои очигледно биле вградени во монументални згради, а присутната архитектонска пластика и релјефите се дел од нивните декорирани фасади.³⁶

Нов подем во урбаниот развој градот бележи во доцноцарскиот период и во времето на раната христијанизација. Покрај профаните градби со мозаични подови се подигнуваат христијанските базилики во текот на IV, V до почетокот на VI век. Уште на синодот во Сердика 343 год. е познато учеството на лихнидскиот епископ Дионизиус.³⁷ Со досегашните истражувања се констатирани седум базилики во рамките на утврдениот град (две кај Имарет, една на „Илинденска“, една под Света Софија, една кај Горни Сарај — Чобанови, една над театарот и една кај Дебој).³⁸ Оттогаш, источниот дел на охридскиот рид во го-

³⁴ Н. Вулиќ, Споменик LXXV (1933) бр. 177; В. Ляхтов, Нови натписи во Охрид и охридско, ЖА VI (1956), 169; Ц. Мано-Зиси, Поглед на питања урбанизације и урбанизма у Илирикуму, Зборник Народного музеја IV, Београд 1964, 98; В. Битракова — Грозданова, Три епиграфски споменици од Охрид, ЖА XX (1970) 159—161;

³⁵ Н. Вулиќ, Споменик, LXXV (1933) бр. 177; Н. П. Кондаков, Македонија, Археологическое путешествие, Санктпетербург 1909, 240—241; В. Битракова, Антички култни споменици во охридскиот регион, ЖА XXXI (1981), 199—212.

³⁶ Н. Вулиќ, Споменик, LXXV, бр. 175; Н. П. Кондаков, Македонија, Археологическое путешествие, Санктпетербург 1909, 240—241; В. Битракова, Споменици од хеленистичкиот период, 122—123.

³⁷ M. Lequen, Oriens Cristianus II, Paris 1740, 285.

³⁸ В. Битракова Грозданова, Ранохристијански споменици во Охридско; види *fusnota*, 4; В. Маленко, Лихнид 7, во печат.

лема мерка влегува во рамките на утврдувањето вклучувајќи го платото кај Дебој, а со изградената базилика тоа престанува да служи за некропола.

Потребата од градење на засилени утврдувања на Балканот ќе биде очигледна со продорите на варварите. Лихнидос би можел најрано да биде зафатен од наездата на Готите во крајот на IV век, но во изворите нема директни споменувања на градот врзани со тие настани. Снажните бедеми чии остатоци денес можат да се следат на источната и северната страна на ридот, со сигурност постоеле во крајот на V век кога 478/9 г. Теодорих со Готите на пат од Хераклеја за Дирахимум не успеал да го заземе градот кој бил „поставен на утврдено место и изобилствувал со храна и извори меѓу сидините“.³⁹ И во таа прилика Малхус ја посочува големата старост и среќа на градот.

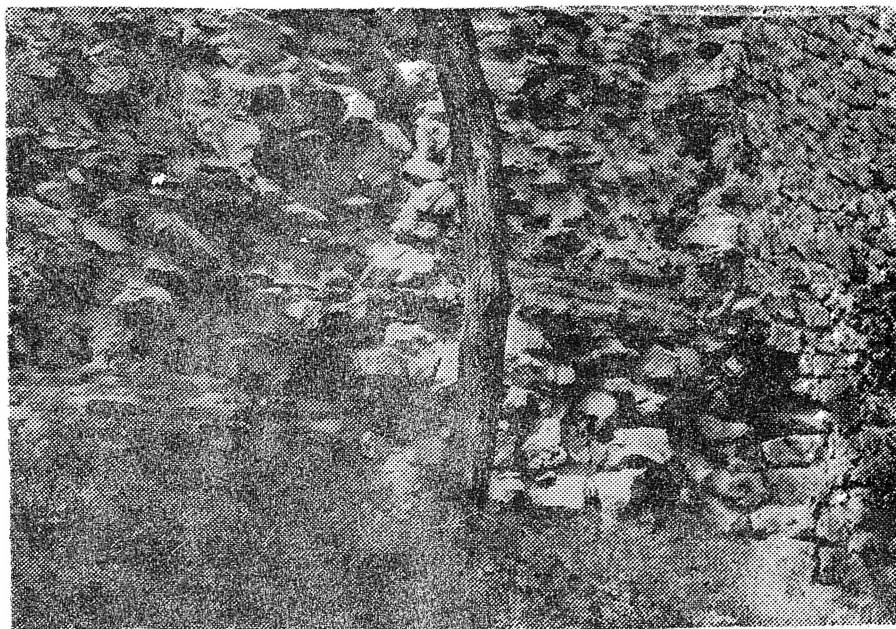
Тврдинските сидини кои денес се видливи во голем дел, се само надоградување на основите кои постоеле во антиката. Западната и северната страна веројатно се втемелени во голем дел уште во раниот период на урбаната фаза. Дел од северната и источната страна на денес видливите сидини, е подигнат најрано во IV век кога е заокружено и платото на Дебој (Сл. 3). Потврдите се очигледни. На повеќе места оштетувањата во фасадното доградување на тврдината од средновековието го откри-

сл. 3 Поглед на Варош и Месокастро од Исток

³⁹ Malch, frg. 18, 128.

ваат касноантичкниот опус на градење со појаси од четири реда на тули на растојание од 1—2 м. а помеѓу нив се употребува сидарија од кршен камен. Овој опус микстум се следи во источниот бедем кај Дебој во три фрагмента, еднаш на северниот бедем и на неколку места кај Високото Кале (Сл. 4).⁴⁰ Ке посо-

сл. 4 Касно антички градежни техники во сидините кај Дебој и Високо Кале

чам дека овој тип на опус микстум е карактеристичен во утврдувањата на повеќе големи градови на Балканот како во Тесалоника, Константинопол, Дирахиум, Несебр, Сердика и др. во времето од IV-VI век.⁴¹

Честа е појавата кај античките градови со долг континуитет над темелите од најстарите сидини да се доградуваат нови или постојните да се прекриваат и обложуваат со нови сидарски техники. Очигледен пример пружаат ископувањата во Берат (Антипатрија), Бутротон, Скодра, Улкиниум и др.⁴²

⁴⁰ Касно антички опус споменува Н. Мавродинов, Старобългарско искуство, София 1959, 260.

⁴¹ О. Tafrali, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, 30—78; С. Бобчев, Археологически раскопки в центъра на София 1953—54 г. Сердика I, София 1964, 119—122, 128; J. Venedikov, La dation des rempart romano — byzantins de Nessèbre, Nessèbre I, Sofia 1969, 125—141.

⁴² D. Komata, Forteresses Hautes-medievales albanaises, Piriya B. Tirana 1976, 181—185, 191—192; П. Мијовић, Градови и утврбења у Црној Гори, Београд — Улцињ 1975, 143—146; Т. XV; Н. Spahiu, Beret, Piriya III, 495—500.

Следејќи го можниот развој на урбаната фаза од I век п.н.е. до IV век, се наметнува интензивното растење и конституирање на градот. Историските настани и општествено-религиозните прилики влијаеле врз структурните промени на урбаното јадро. Затоа би издвоиле две фази во урбаниот период на дефинирањето на Лихнидос:

Фазата I — ја претставува времето на касниот хеленизам и раното Царство кога во градот се градат јавните градби како театарот, управните згради, храмовите. Тогаш е населен западниот рид на Охрид со тенденција на ширење кон исток од седлото (денес комуникацијата „Илинденска“), односно кон источниот рид. За дефинирање на источниот тврдински сид од оваа фаза ќе се почекаат нови ископувања.

Фазата II — го опфаќа периодот од IV-V век — времето на интензивното градење на христијанските базилики и тврдинските сидини кои и денес ја заокружуваат маалата Варош.

Сл. 5 Остатоци на источните сидини од тврдината, фотос од првата четвртина на XIX век

Касеоантичкиот источен сид на тврдината се спушта од платото на Дебој до брегот на езерото чии траги биле видливи до почетокот на овој век (сл. 5). На источната страна постоеле две големи порти; Челница (широчина 4,75 м.),⁴³ на чија северна кула

⁴³ Д. Коцо, Богородица Челница, Старинар XX (1970) 171—175.

денес се издига црква и Долна Порта со сочувана северна кула но и доградувана и изменета во средниот век (Пл. 1).

Дали предримската утврдена населба имала акрополис не можеме да претпоставиме, но секако населените тераси во протоурбаната фаза биле оградени со сидови како веќе познатите градчиња во соседна Илирија Антипатрија, Димале, Ирмај, Згердеши и др.⁴⁴ Сметам дека Лихнидос се приклучува кон категоријата на утврдени населби кои настанале кон крајот на IV или во почетокот на III век посочени во литературата (Скодра, Ризон, Улкиниум и др.) подигнати покрај обалата или вода, односно река-езеро.⁴⁵

Што се однесува до големината на просторот што го заземала населбата во ранохеленистичкиот период може само да се претпостави. Целиот западен дел на охридскиот рид има 25 ха. Само 2/3 од оваа површина веројатно припаѓала на протоурбаната фаза што би изнесувало околу 16 ха, а претставува реална големина имајќи ги предвид димензиите на слични полисми-полиси во тоа време (Лисос, Билис, Клос од 18—20 ха, Амаптија, Димале, Албанополис од 10—15 ха.). Големината на Антипатрија и Ризон кои немаат ни акрополи изнесува до 10 ха.⁴⁶

Во сите фази на населувањето на западниот брег од брдото е избегнувана неговата западна страна изложена на јаки ветрови и силно сонце.⁴⁷ Во основа и во рецетно доба тој простор наречен Лабино не е населуван заради зимните студени ветрови и летната горештина (сл. 6). Во инцидентни ископувања тука е откриен накит од средниот век како случајни наоди.

Постепеното растење на градот во периодот на урбаната фаза е реална потреба да се проширува на двата брега. На тој начин во касната антика ќе биде дефиниран растерот на утврдениот и населен простор, како што вели Прокопиј „Старо и густо населено место“.⁴⁸

Површината од 38 ха која се наоѓа во рамките на денес видливите сидини, а ја дефинира касноантичката урбана фаза, претставува една солидна големина но и адекватна за градот Лихнидос епископско седиште, значајна станица на Егнатиевиот пат, сместен на влезот од касноримската провинција Нови Епир. Во тие времиња згаснуваат повеќе градови во провинцијата Епир, Македонија, или е намалена живната површина од 7—14

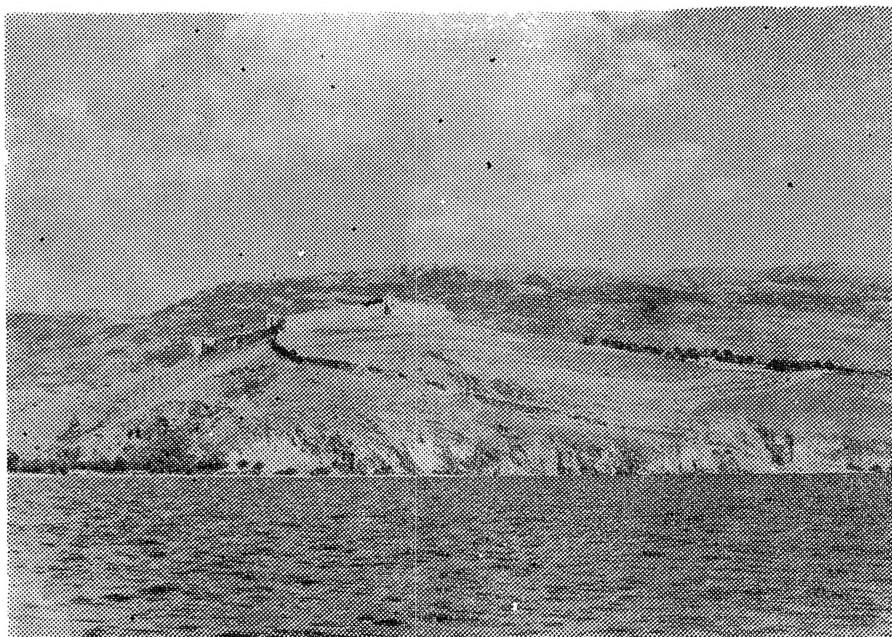
⁴⁴ S. Islami, Naissance et développement de la vie urbaine en Illyrie, Iliria II, 12—17; F. Prendi, D. Budina La, forteresse d'Irmaj, Iliria II, 28—34.

⁴⁵ М. Гарашанин, Moenia Aeacia, Старица XVII, 29—34; S. Islami, Iliria II, 13; N. Seka, Aperçu sur le développement de la vie urbaine chez les illyriens du sud, Iliria 2 (1985), 146—147; П. Миловић М. Ковачевић, op. cit. 25—26.

⁴⁶ S. Islami, Iliria II, 16.

⁴⁷ I. Mikulčić, помислува на сместување и на тој простор, Frühchristliche kirchenban in der SR Makedonien, XXXIII Corso di Cultura sull'arte ravennate e bizantina, Ravenna 1986, 248.

⁴⁸ Proc. Anec. 14, 42.

сл. 6 Западниот рид на Варош, поглед од запад кон Лабино.

ха,⁴⁹ а некои се денес покриени со нова архитектура заради што не ја знаеме нивната големина. Оние кои го сочувале приближно својот растер како на пример, Тесалоника, имаат големина од 80 ха, Доклеа 35—40 ха,⁵⁰ Скупи до 40 ха,⁵¹ претставуваат пример за тоа дека Лихнидос со своите 38 ха има и реална големина.

Vera BITRAKOVA — GROZDANOVA

ABOUT THE TOPOGRAPHY AND URBAN DEVELOPMENT OF LYHNIDOS

S u m m a r y

The archeological excavations in Ohrid intensively carried out in the last few years fulfill more gaps in the chronology of life in this town. These findings set in the context with remains from the monumental architecture and the moveable archeological material known from the older exca-

⁴⁹ И. Микулчиќ, За големината на доцноантичките градови во Македонија, Историја X, Скопје 1974, 349—362.

⁵⁰ A. Avramea, TIR, Thessalonique, 140—141, Plane.

⁵¹ M. Suić, op. cit. 202.

⁵² И. Микулчиќ, Скопје со околните тврдини, Скопје 1982, 41.

vations give a possibility for reconstruction of the urban development of the antique Lychnidos.

In order to face the possibility for identification of the most old space here the locations of the findings in the internal part of the small town which is surrounded by walls from the Middle Ages are determined. Dominant point of Varoš is Uč Kale or Visoko Kale (High Tower) in whose frames is to be found the closed complex of Upper Saraj surrounded by visible walls from the Middle Ages and the Turkish period. To the North of Upper Saraj, outside the walls existence of graves from the Hellenistic and Roman period was concluded; Also, in the sonds put in the location was discovered Hellenistic ceramics and terracots. On the West hill of Varoš with the Imaret there are remains from the early Christian basilica and older antique building architecture.

In the interspace between the streets K. Kapidan and Miladinovci, on the East part of the West hill of Varoš where later on the theatre have been built was discovered a crypt of a »Macedonian type«. The two hills of Varoš are separated with the communication which makes the Ilinden-ska street where buildings from the late antique with profane and sacral character have been discovered.

On the eastern hill of Varoš on the plateau of Deboj was situated one Hellenistic and Roman necropolis and one early Christian basilica. The necropolis might be seen even from outside from the eastern walls of Varoš, more exactly from Deboj, what could be concluded according to the discovered graves with construction »Roof on two tracks«. On the eastern hill at the H. Uzunov street crypts which belong to the III-I century have been discovered. Outside Varoš at the eastern of the hill there is a Hellenistic necropolis near the Chinar (Big Old Tree); at the same location in the antique period there has worked a stove for ceramics.

All these findings as well as the ideal natural position of the settlement of Varoš, have been put in the context of the historical sources which mention Lychnidos as a fortification at the end of the III century B. C. and in the course of the II century with the invasion of the Romans, confirm the location of Lychnidos in the pre — Roman and Roman period, whose location for a long time was hypothetical.

Following the material remains from the end of the IV to the I century B. C. according to the locations of the necropolis on the hills of Varoš (Deboj, streets: Miladinovi, Bair, Chinar) the author points out two phases which precede to the real urbanisation of the town. The Pre — Urban phase should be faced at the end of the IV century B. C. since when date up to now the oldest remains of the material culture and which confirm existence of a more intensive life in the settlement.

In the III and II century B. C. Lychnidos enters in protourban phase or a settlement from the type *castellum-oppidum*, as it is defined in the science. The very rich findings from the necropolis discovered at Deboj confirm existence of this urban phase which is mentioned in the written sources. The settlement must be situated at the highest part of the town called Visoko Kale (High Tower) in Varoš.

At the passage from protourban to urban phase it should be dated the building of the theatre, on the foot of the higher hill of Varoš where probably was located the Hellenistic settlement. The location of the settlement on the terraces about the High Tower and a part towards Imaret is quite logical.

The urban phase defined with the theatre is followed from the I century B. C. to the VI century. It is confirmed with profane buildings discovered in Caneo Imaret, at the Clement and Ilindenska's street, especially in the late antique with the numerous early Christian basilica.

A bigger part of the tower which could be seen today around the hill of Varoš has been built in the late antique what could be confirmed with the technics of building of walls opus mixtum, characteristic for the numerous located towns in the Balkans at that time. At the same time these are the walls of the last urban phase of the antique town when the plateau Deboj is surrounded with walls, the necropolis here is not used for burial and above it the early Christian basilica has been built. The additional buildings and the rebuildings in the Middle Ages have covered the old walls which is evident at more places with Deboj from the late antique (IV—V century) and might be supposed even those of the protourban phase.